

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ. Δ. ΕΠΕ. Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ (*)

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΠΟΧΗ (Συνέχεια)

Σε στενότερα πλαίσια, δηλ. με την ιστορία ελληνικῶν χωρῶν κατὰ διάφορες ἐποχές καὶ κατὰ τὴ νεώτερη, ἐργάστηκαν ἄλλοι ἱστορικοί, καὶ ἐπιστήμονες καὶ ἐρασιτέχνες, εἴτε σὲ πολλά δημοσιεύματα εἴτε σ' ἓνα ἐνιαῖο. Ὁ *Κ. Μυρτίλος* *Ἀποστολίδης* εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν μελετητὴς τῆς Θράκης, γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ὁποίας ἔγραψε πολυάριθμες διατριβές. Οἱ περισσότερες εἶναι δημοσιευμένες στὰ δύο θρακικὰ περιοδικὰ πού θ' ἀναφέρουμε πῶς κάτω. Ὁ *Στ. Ξανθοῦδίδης* εἶναι ὁ μελετητὴς τῆς Κρήτης. Στὴ νεώτερη ἱστορία ἀναφέρονται πολλὰ διατριβές του, δημοσιευμένες σὲ περιοδικὰ, οἱ ἐκδόσεις τοῦ «*Ἐρωτόκριτου*» καὶ τῆς «*Ἐρωφίλης*» καὶ «*Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν*» 1940. Ὁ *Δ. Ν. Πασχάλης* εἶναι δόκιμος καὶ ἀποδοτικώτατος ἱστοριοδίφης τῶν Κυκλάδων. Ἐγραψε πλῆθος ἀπὸ μικρὰς μελέτες καὶ μερικὰς μεγάλας «*Ἡ Ἄνδρος*» τ. 2, 1925-1927, «*Θεόφιλος Καίρης*» 1928, «*Ἡ Ἄνδρος κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821*» 1930, «*Τουρκοκρατούμεναι Κυκλάδες*» κ. ἄ. Ὁ *Δ. Τσοποῖός* δημοσίευσε τὴ σπουδαιότατη πραγματεία του «*Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*» 1912, καθὼς καὶ «*Γεωργικαὶ σελίδες τῆς Θεσσαλικῆς ἱστορίας*» 1914, «*Ὁ Βόλος*» 1933. Ἄλλες τοπικὲς ἱστορίαι ἐξέδωσαν οἱ *Κ. Μέκιος* «*ἱστορία τῆς Ἡπείρου*» 1909, *Γ. Κωνσταντινίδης* «*ἱστορία τῆς Κύπρου*» 1910, *Γ. Α. Χονδρονίκης* «*ἱστορία τῆς Περγάμου*» 1910, 1915, *Π. Κ. Σινόπουλος* «*Τὸ Ἄγιον διὰ μέσου τῶν αἰῶνων*» 1912, *Ζ. Α. Γαβαῖās* «*Σίκινος*» 1913, *Γ. Σακκάρης* «*Κυθωνιῶν ἱστορία*» 1920, *Γ. Α. Σωτηρίου* «*Ἡ νῆσος Σπέτσαι*» 1924, *Π. Ν. Λιούφης* «*ἱστορία τῆς Κοζάνης*» 1924, *Ε. Ι. Στουγιαννάκης* «*ἱστορία τῆς πόλεως Ναούσης*» 1925, *Ι. Χατζιδάκις* «*ἱστορία τῆς νήσου Μήλου*» 1927, *Κ. Σκένδεσης* «*ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μοσχοπόλεως*» 1928, *Γ. Α. Τσιβῆς* «*ἱστορία τῶν Θηβῶν καὶ Βοιωτίας*» τ. 2, 1928, *Π. Κ. Τοπαλίδης* «*Ὁ Πόντος ἀνά τοὺς αἰ-*

ῶνας» 1929, *Ι. Ἀποστόλου* «*ἱστορία τῆς Σιατίστας*» 1929, *Ι. Α. Κοσμόπουλος* «*ἱστορία τῆς Ὀλυμπίας*» 1930 β' ἔκδ., *Γ. Α. Ἀνδριτσόπουλος* «*ἱστορικαὶ σημειώσεις Στεμνίτης*» 1930, *Φ. Δήμων* «*ἱστορία τῆς τουρκοκρατουμένης Λέσβου*» 1931, *Π. Κριάνης* «*ἱστορία τῆς Κρήτης*» δευτέρα ἐπαυξημένη ἔκδοσις 1930-1935 σὲ 3 τόμους (ὁ δεύτερος τουρκοκρατία, ὁ τρίτος 1830-1866), *Ι. Α. Μουρέλος* «*ἱστορία τῆς Κρήτης*» τ. 2, 1931-1932 (μόνο τουρκοκρατία, ἔργο δημοσιογραφικόν), *Ν. Α. Μωραΐτης* «*ἱστορία τῆς Τεγέας*» 1932, *Τσαφαρῆς* «*Λαγκάδια*» 1937, *Ἰωακείμ Μαρτινιανός* «*Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως*» 1939, *Π. Πήνας* «*ἱστορία τῶν Σερρῶν*» 1939, *Μ. Καλλινδέσης* «*Σημειώματα ἱστορικὰ ἐκ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*» 1939 καὶ «*Γραπτὰ μνημεῖα ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*» 1940, *Ι. Φωτόπουλος* «*ἱστορία τῆς Σελίτης-Ἐρατύρας*» 1940.

Ὁ *Α. Αἰγνός* συνέδεσε τὸ ὄνομά του με μνημειώδεις ἐκδόσεις, τὸ «*Ἀρχεῖον Ὑδρας*» τ. 16, 1926-1932, καὶ τὸ «*Ἀρχεῖον Κουντουριωτῶν*» τ. 4, 1920-1927. Τὸ ἐπίσης ἀξιόλογο «*Ἀρχεῖον Πόντου*» ἐκδόθηκε ἀνώνυμα ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν. Ὁ γιατρὸς *Ν. Μανθῆς* ἐξέδωκε «*Ἀρχεῖον Κάσου*» τ. 4, 1939.

Ὁ *Χρυσόστομος Παπαδόπουλος* πρόσφερε γενναϊότατη συμβολὴ με τὶς πολυάριθμες μελέτες του, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μνημονεύω μόνο τὶς αὐτοτελεῖς: «*Ἡ ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας*» 1900, «*Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα*» 1907, «*ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*» 1910, «*Σαμουὴλ Καπασουλῆς*» 1912, «*ἱστορία τῆς Ριζαρίου ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς*» 1919, «*ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*» τ. Α' 1920, «*Οἱ νεομάρτυρες*» 1922 κ. ἄ. Ὁ *Χρῦσανθος Φιλιππίδης* ἔγραψε «*ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Τραπεζοῦντος*» πού ἐκδόθηκε στὸν 4/5 τόμο τοῦ «*Ἀρχείου τοῦ Πόντου*». Ὁ *Ἀγάθάγγελος Σηρουχάκης* ἐξέδωκε κείμενα καὶ μελέτες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες κυρίως

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

τερη «*Ἡ Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπτανήσος*» 1930. Ὁ *Σωφρόνης Ἐστρατιάδης* ἔχει δημοσιεύσει πολλές μελέτες καὶ κείμενα γιὰ πρόσωπα κληρικῶν καὶ λογίων τῆς τουρκοκρατίας, καθὼς καὶ «*Ὁ ἐν Βιέννῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου*» 1912. Ὁ *Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης* ἔγραψε μελέτες γιὰ τὸν Κύριλλο Λούκαρι καὶ γι' ἄλλα θέματα. Ὁ *Καλλίνικος Δελιγκάνης* «*Τὰ ἐν τοῖς Κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχειοφυλακείου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα*» τ. 3. Καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἱεράρχες καὶ κληρικοὶ ἔχουν γράψει μικρότερες. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους θεολόγους πρέπει ν' ἀναφέρουμε τὸν *Δ. Σ. Μπαλάνο* «*Κύριλλος Λούκαρις*», «*Ἀπόστολος Μακράκης*» 1939, οἱ «*Μπαλάνοι*» 1930 κ.ά., καὶ τὸν *Κ. Δουβονιώτη*, ἐκδότῃ καταλόγων κωδίκων καὶ συγγραφεὴ διαφόρων μικρῶν διατριβῶν.

Ἀπὸ τοὺς οικονομικοὺς πρέπει νὰ ἐξαρθῇ φυσικὰ ὁ *Α. Μ. Ἀνδρεάδης*, ποὺ παρουσίασε πλῆθος ἀπὸ ἱστορικές μελέτες, σὲ περιοδικὰ καὶ αὐτοτελεῖς: «*Ἱστορία τῶν ἔθνικῶν δανείων*» 1904, «*Ὁ λόρδος Σαλισβουρή καὶ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα*» 1904, «*Ἡ ἔνωσις τῆς Ἐπτανήσου καὶ ἡ διοικήσις τῆς προστασίας*» 1907, «*L'administration financière de la Grèce sous la domination turque*» 1910, «*Ali Pasha de Terélen économiste et financier*» 1912, «*Περὶ τῆς οικονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἐπτανήσου ἐπὶ βενετοκρατίας*» τ. 2, 1914, «*Ἡ Ἐπτανήσιακὴ δημοσία οἰκονομία 1794 - 1814*» 1936, καθὼς καὶ τὰ πανεπιστημιακὰ μαθήματά του γιὰ τὰ ἔθνικὰ δάνεια καὶ τὴν ἑλληνικὴ δημοσία οἰκονομία 1925 - 1927, κ. ἄ. πολλά. Ὁ *Α. Α. Ζωγράφος* ἔγραψε «*Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας*» τ. 3, 1921, «*Ἱστορία τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς 1833 - 1843*» τ. 2, 1925 - 1927, «*Ἱστορία τῆς σταφίδος*» τ. Α' 1930, «*Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως*» τ. 2, 1936 - 1938. Ὁ *Γ. Σίδερης*, «*Ἡ γεωργικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν λήξαν ἑκατονταετίαν 1833 - 1933*» 1934. Ὁ *Π. Λανηλίδης*, «*Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*» 1934. Ὁ *Π. Κ. Ραπιάρης*, «*Ἱστορία τῆς οικονομικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδος*» 1934. Ἰδιαιτέρα πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ συμβολὴ τοῦ *Γ. Χαριτάκη* μὲ διάφορες διατριβές του ὄχι πάντα οικονομικές. Ὁ πρεσβευτὴς *Α. Γ. Πολίτης* ἔχει γράψει σὲ δυὸ ὄγκῳδεις τόμους «*Ὁ ἑλληνισμὸς καὶ ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος*» 1928. Ὁ νομικὸς *Α. Πετρακάκος* μᾶς ἔδωσε τὸν πρῶτο τόμο ἀπὸ τὸ ἔργο του «*Κοινοβουλευτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*» 1936. Μικρές καὶ μεγαλύτερες διατριβές ἔχει δημοσιεύσει ὁ *Ν. Μοσχόπουλος*. Ἐπίσης μικρές μελέτες ἔχει δώσει ὁ νομικὸς *Π. Βιζουκίδης*. Ἐνας διηγηματογράφος τέλος, ὁ *Α. Κόκκινος*, προσπάθησε μὲ πολλὴ καλὴ διάθεση νὰ καλύψῃ τὸ φοβερὸ κενὸ τῆς νεώτερης ἱστοριογραφίας μας καὶ νὰ γράψῃ μιὰ «*Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς*

Ἐπαναστάσεως», τῆς ὁποίας ἐξέδωσε μόνον ἓνα μέρος, 5 τ.

Ἡ νεώτερη γενεὰ τῶν ἱστορικῶν, αὐτῶν ποὺ ἐμφανίστηκαν μετὰ τὸ 1900, ὡς τώρα δὲν ἔχει ἀποδώσει παρὰ ἓνα μέρος τοῦ ἔργου της, καὶ μ' αὐτὸ τὸ μέτρο πρέπει νὰ κριθῇ.

Τὴν πιὸ ἐντυπωτικὴ ἐμφάνιση, ἀσφαλῶς, ἔκαμε ἓνας ἐρασιτέχνης ἱστορικός, ποὺ πέρασε μόνον γιὰ μικρὸ διάστημα ἀπὸ τὴς νεοελληνικῆς ἱστορικῆς σπουδῆς, ὁ *Γ. Κορδάτος*. Πρῶτος αὐτὸς στὴν Ἑλλάδα ἐφάρμοσε στὴς ἐργασίες του τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό. Μὲ τὴ μελέτη του «*Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*» 1924, 1927, ὑποστήριξε ὅτι αὐτὴ ἦταν ἓνα κοινωνικὸ κίνημα, ἔργο τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν, στὸ ὁποῖο ἀντέδρασαν οἱ πρόκριτοι καὶ ὁ κληρὸς. Ἡ προεργασία τοῦ ὕλικου του εἶναι ἀτελέστατη καὶ δὲ σπανίζουν οἱ ἀνακρίβειες στὴς πραγματικὲς διαπιστώσεις. Τὴν ἴδια θέσιν ὑποστήριξε καὶ στὸ στενότερο ἔργο του «*Ἡ ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλομαγνησίας τὸ 1821*»... Μὲ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό ἀντιμετώπισε κ' εὐρύτερα τὴν ἱστορία τῆς τουρκοκρατίας σὲ βιβλίον του, ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἰδιαιτέρα πιὸ κάτω, ὅταν θὰ ἐξετάσουμε τὰ γενικότερα καὶ συνθετικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ὁ *Φ. Μεγαλόπουλος*, ἂν καὶ δὲ σπούδασε ἱστορία, ἀλλὰ νομικὰ, ἐξελιχθῆκε κιόλα σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους μελετητὲς τῆς νεώτερης ἱστορίας μας μ' ἀξιόλογες καὶ ἀναμφισβήτητες ἱκανότητες. Πολυάριθμα εἶναι τὰ σημειώματά του, ὅπου μᾶλλον πρόχειρα, δυστυχῶς, καὶ χωρὶς τὴν ἀπαιτούμενη θεμελίωση, ρίχνονται γόνιμες, ἀλλὰ γιὰ τὸν παραπάνω λόγο καὶ πολλὲς ἀμφίβολες ἀπόψεις. Τὰ μεγαλύτερα ἱστορικὰ ἔργα του εἶναι «*Ρήγας Βελεστινλῆς*» 1930, «*Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ νεοελληνικὴ πνευματικὴ ἀναγέννηση*» 1930, «*Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς*» 1940, «*Ἡ Μοσχόπολις*» 1941. Ὁ *Ἀπ. Λασκαλάκης* ἐκίνησε ἀπὸ ἐρασιτέχνης, ἀλλ' ὕστερα ἀπέκτησε καὶ ἀκαδημαϊκοὺς τίτλους. Αὐτοτελῶς ἐδημοσίευσεν «*Ἡ Μάνη καὶ ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία*» 1923, ἔργασία μὲ γνωρίσματα μᾶλλον ἐρασιτεχνικά, «*Τὰ αἷτια καὶ οἱ παράγοντες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*» 1927, ἔργασία ἐπίσης ὄχι ἱκανοποιητικὴ, μὲ τὴν ὁποία ὑποστήριξε ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ Κορδάτου ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση δὲν εἶναι κοινωνικὸ, ἀλλὰ καθαρὸ ἔθνικὸ κίνημα, «*Rhigas Velestinilis. La Révolution Française et les préludes de l'indépendance hellénique*» 1937. Ὁ *Ν. Βλάχος*, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπασχολήθηκε μὲ τὰ θεωρητικὰ ζητήματα τῆς ἱστορίας, ἔγραψε μιὰ βασικὴ ἔργασία, «*Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος*» 1938. Ὁ *Α. Ζακυνθινός*, βυζαντινολόγος αὐτός, καλλιέργησε σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ τὴ νέα ἑλληνικὴ ἱστορία, μὲ τὴν ἐκδοσὴ πηγῶν καὶ μ' ἄρκυτες με-

λέτες. Στη νεοελληνική ιστορία συνέβαλαν επίσης και οι Α. Σιγάλας και Μ. Λάσκαρις. Επίσης και οι νεώτεροι νομικοί και θεολόγοι δούλεψαν θέματα της νεώτερης ιστορίας μας: Ο Γ. Πιπινέλης έγραψε «Πολιτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως» 1927 και «Η Μοναρχία εν Ελλάδι 1838-1843» 1935, μελέτες μ' έκδηλο τόν έρασιτεχνισμό, αλλά πάντως χρήσιμες. Μελετητής προπάντων του κοινοτικού συστήματος είναι ο Α. Βαϊκούσις. Συμβολή αξιοσημείωτη έχει και ο Α. Γκίνης με τη βιβλιογραφία του (συνεργασία με Β. Μέξα) και με μικρότερες εργασίες. Ο Κ. Μέρτζιος, έρασιτέχνης, έξω από διάφορες μελέτες του σε περιοδικά, εξέδωσε και τὸ «Θωμάς Φλαγίνης και ὁ μικρὸς Έλληνομνήμων» 1939.

Προκειμένου για τὰ πρόσωπα, πρέπει νὰ σταματήσω σὲ κάποια ἀπόσταση. Γι' αὐτὸ δὲ μιλῶ γιὰ τοὺς νεώτερους ιστορικούς, πού εμφανίστηκαν κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία και τῶν ὁποίων τὸ ἔργο βρίσκεται ἀκόμα στὴν ἀρχὴ του.

Ἐάν τώρα, ἀφοῦ εἶδαμε τίς ἀτομικές προσπάθειες ἐπιστημόνων και ἔρασιτεχνῶν, στρέψουμε τὴν προσοχή μας πρὸς τίς ὁμαδικές και συλλογικές ἐνέργειες, πού καταβλήθηκαν γιὰ τὴν προαγωγή τῶν νεοελληνικῶν ιστορικῶν σπουδῶν, θὰ δοῦμε ὅτι στὸν τομέα τοῦτον ἔγιναν πολὺ λίγα πράγματα, κι' αὐτὰ μόλις τὰ τελευταία χρόνια. Ἡ «Ἱστορική και Ἐθνολογική Ἐταιρεία» ἀρχισε μὲ πολλὴ δρεξη. Συγκέντρωσε ἕνα ἀρχεῖακὸ και μουσειακὸ θησαυρὸ. Ἀλλὰ μόνη δὲν εἶχε τὴν ὀλικὴ δύναμη νὰ τοὺς δώσῃ τὴν κατάλληλη στέγη. Τοῦτο ἄλλωστε ἦταν ὑποχρέωση τοῦ Κράτους· ἀλλ' αὐτὸ ὡς σήμερα δὲν τὴν αἰστάνθηκε. Καί ἡ ἐπιστημονική δράση τῆς Ἐταιρείας πέφτει στὰ πρῶτα χρόνια της, ὅταν συγκέντρωσε στὰ στελέχη της τοὺς κορυφαίους ιστορικούς της προπερασμένης γενεᾶς. Τότε ἔβγαλε και κανονικά τὸ «Δελτίο» της. Ἀλλὰ σιγά σιγά ἡ Ἐταιρεία ἔπεσε σὲ παρακμὴ. Τὰ ἐπιστημονικά μέλη ἀποτραβήχτηκαν κ' ἔμειναν σ' αὐτὴ κυρίως φιλόστορες. Ἐτσι κόπηκε ἡ ἐπιστημονική της δράση. Τὸ 1928 ἔγινε ἀπόπειρα νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ, ἀλλ' ἔμεινε χωρὶς συνέχεια. Ἡ Ἐταιρεία κατάντησε ἔτσι ἀπλὸς θεματοφύλακας τοῦ ἀρχείου και τοῦ μουσείου της. Ἐπὶ χρόνια οἱ ἐπιστημονικές δυνάμεις ἔμειναν ἀνοργάνωτες, ἕως ὅτου τὸ 1937 οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες ιστορικούς και πολλοὶ ἄλλοι σοβαροὶ παράγοντες ἱδρυσαν μιὰ νέα «Ἐταιρεία Ἱστορικῶν μελετῶν», πού ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἔδωσε πολλὰ ὑποσχέσεις γιὰ δράση, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ ἀρχισε ὁ πόλεμος. Τὸν τελευταῖο καιρὸ ἱδρύθηκαν τοπικά ἐπιστημονικά σωματεία, ἡ «Ἱστορική και λαογραφική Ἐταιρεία τῶν Θεσσαλῶν» 1926, ἡ «Ἐπιτροπὴ συντάξεως πον-

τιακῶν μελετῶν» 1927, ἡ «Ἐταιρεία κρητικῶν σπουδῶν» 1937, ἡ «Ἐταιρεία μακεδονικῶν μελετῶν» 1939, ἡ «Ἐταιρεία ἑπτανησιακῶν μελετῶν» 1939.

Κατὰ τὴν τελευταία περίοδο, 1895 κ. ἔξ., πύκνωσαν πάρα πολὺ τὰ περιοδικὰ πού δημοσιεύουν νεοελληνικὸ ἱστορικὸ ὕλικό.

Ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἐποχὴ συνεχίστηκε και στὴν τελευταία τὸ «Δελτίον τῆς Ἱστορικής και Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας», πού ὁμοως παρακολούθησε τὴ βαθμιαία παρακμὴ τῆς Ἐταιρείας και παρουσίασε συνεχῆ ἔξασθένιση, ἀραίωση τῆς ἔκδοσής του, και τέλος σταμάτησε. Ἐπίσης συνεχίστηκε τὸ «Περιοδικὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως». Ἀπὸ τὰ 1904 ἐκδόθηκε ὁ «Νέος Ἑλληνομνήμων» τοῦ Σπ. Λάμπρου, ἀποκλειστικὰ μ' ἐργασία τοῦ ἴδιου. Ἀρκετοὶ τόμοι του ἐκδόθηκαν και μετὰ τὸ θάνατό του, γιὰ νὰ περιλάβουν τὰ κατάλοιπά του. Τὸ 1921 ἱδρυσε ὁ Ν. Βέης στὸ Βερολίνο τὸ διεθνὲς περιοδικὸ «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher», πού ἀπὸ τὸ 1926 μεταφύτευσε στὴν Ἀθήνα. Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ τούτου εἶναι ἡ σειρά «Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie», πού ὡς σήμερα κοντεύει νὰ πλησιάσῃ τὰ 40 τεύχη· πολλὰ ἀπ' αὐτὰ περιέχουν νεοελληνικὰ κείμενα, φιλολογικές μελέτες, μερικὰ και ἱστορικές διατριβές. Ἀπὸ τὸ 1928 ὁ «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων» ἐξέδωσε εἰδικὸ ἱστορικὸ περιοδικό, τὸ «Ἑλληνικά», πού τὸ διεύθυναν οἱ Κ. Ἀμαντος και Σ. Κουγέας. Ὁ ἴδιος σύλλογος ἐξέδωσε και ἀρκετὰ τεύχη μὲ κείμενα και μελέτες, πού ἀναφέρονται στὴ νέα ἑλληνική ἱστορία. Ἀπὸ τὸ 1939 ἀνέλαβε τὴν ἔκδοση τῶν «Ἑλληνικῶν» ἡ «Ἐταιρεία Ἱστορικῶν μελετῶν». Νεοελληνικές ἱστορικές διατριβές φιλοξένησαν ἐπίσης και τὸ γενικότερα ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ «Ἀθηνᾶ» και «Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ», οἱ «Ἐπετηρίδες» τῶν Πανεπιστημίων, τὰ «Πρακτικά» τῆς Ἀκαδημίας καθὼς κατ' ἐπέκταση και ἡ «Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» και ἡ «Λαογραφία». Ὁ τοπικὸς πάλι ἱστορικός μελέτες φιλοξένηθηκαν ἐπίσης σ' ἐπαρχιακές ἐφημερίδες και σὲ τοπικά ἡμερολόγια, τὰ ὁποία ἀριθμοῦνται σὲ μερικές δεκάδες και εἶναι ἀδύνατο νὰ μνημονευθοῦν ὅλα ἐδῶ, ἀφοῦ μάλιστα τὰ περισσότερα ἐξέδωσαν ἕνα μοναδικὸ τόμο. Ἀλλ' ἔξω ἀπ' αὐτὰ ἐκδόθηκαν ἀρκετὸ τοπικά περιοδικὰ, ἄλλα γενικότερα, φιλολογικά, λογοτεχνικά και ἱστορικά, ἄλλα εἰδικότερα, μόνο ἱστορικά. Στὴν ἀρχὴ προηγήθηκαν τὰ περιοδικὰ στενότερων περιφερειῶν και ὡς σήμερα ἐκδίδονται τέτοια ἀρκετὰ. Μαζὶ μ' αὐτὰ θ' ἀναφέρω και ἐκεῖνε ἀπὸ τὰ τοπικά ἡμερολόγια, πού περιέλαβαν σπουδαιότερη ἱστορική ὕλη: «Πρόμηθεὺς» Βόλου, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1897, «Σπαρτιατικὸν ἡμερολόγιον» 1899

«Ημερολόγιον Σύρου» 1902, «Ημερολόγιον Αίγαίου» 1905, «Αρκαδική Έπετηρίς» 1903, «Έπετηρίς Κυθηραϊκή» 1909, «Χιακά Χρονικά» 1911, «Χριστιανική Κρήτη» 1912, «Νησιωτική Έπετηρίς» 1918, «Μαλεβός» 1922, «Μακεδονικόν ημερολόγιον» 1925, «Κυνουριακά» 1930, «Μύσων» 1931, «Λακωνικά» 1932, «Κυπριακά γράμματα» 1934, «Όλυμπιακόν Άρχεϊον» 1934, «Νεοελληνικόν Άρχεϊον» 1935, «Άρχεϊον Εύβοϊκῶν μελετῶν» 1935, «Κρητικές σελίδες» 1936, «Πάφος» 1936, «Μήνες» 1936, «Μακεδονικές Ημέρες», «Δρῆρος» 1937, «Κυνουριακή Έπιθεώρηση» 1937, «Άχαϊκά» 1938, «Μεσσηνιακόν Έτος» 1938, «Ποντιακά φύλλα» 1938, «Σερραϊκά Χρονικά» 1938, «Φάρος Βορείου Έλλάδος» 1939 κ.ά. Άλλ' έξω άπό αυτά τόν τελευταίο καιρό παρουσιάστηκαν και άρκετά ειδικά ιστορικά περιοδικά ευρύτερων περιόχων, τά περισσότερα άυστηρά έπιστημονικά: «Ήπειρωτικά Χρονικά» 1926, «Άρχεϊον Πόντου» 1928, «Θρακικά» 1928, «Θεσσαλικά Χρονικά» 1930, «Άρχεϊον θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού» 1934, «Μικρασιατικά Χρονικά» 1938, «Έπετηρίς Έταιρείας Κρητικῶν σπουδῶν» 1938, «Μακεδονικά» 1940. Άφθονη ιστορική ύλη περιέχουν και τά εκκλησιαστικά και θεολογικά περιοδικά «Έκκλησιαστική Άλήθεια» 1880 τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, «Έκκλησιαστικός Φάρος» 1908 και «Πάνταινος» 1908 τῶν Πατριαρχείων Άλεξανδρείας, Νέα Σιών» 1904 τῶν Πατριαρχείων Ίεροσολύμων, «Ίερὸς Σύνδεσμος» 1894 και «Θεολογία» 1923 τῆς Άρχιεπισκοπῆς Άθηνῶν, «Έκκλησιαστικός Κήρυξ» 1911 τῆς άρχιεπισκοπῆς Κύπρου, «Γρηγόριος Παλαμάς» 1917 Θεσσαλονίκης, «Ποιμὴν» 1933 Μυτιλήνης. Φιλόξενα πρόσφεραν τίς σελίδες τους άνέκαθεν και τά λογοτεχνικά περιοδικά, όπως «Άρμονία», «Παναθηναϊα», «Έλληνική Έπιθεώρησις», «Ίόνιος Άνθολογία», «Νέα Έστία», «Μήνες» κ.ά. καθῶς και τά φιλολογικά ημερολόγια. Ίστορικές διατριβές έχουν δημοσιευτῆ άκόμη στο περιοδικό «Ναυτική Έπιθεώρησις» και σε πολλά νομικά περιοδικά. Τέλος και όλες σχεδόν οί έφημερίδες έχουν δημοσιεύσει άρθρα και διατριβές, και άρκετὲς μάλιστα σε ειδικές φιλολογικές στήλες.

Στὴν τελευταία τούτη εποχή συντελέστηκε και ἡ περισυλλογή του σκόρπιου πρὶν άρχεϊακού ύλικου και ἡ ίδρυση άρχεϊῶν. Ή άρχή, όπως προαναφέραμε, έγινε άπό τὴν «Ίστορική και Έθνολογική Έταιρεία». Τὸ άρχεϊο της περιλαμβάνει πολλές δεκάδες χιλιάδες άπό έγγραφα κυρίως τῆς τουρκοκρατίας άπό όλα τά μέρη τῆς Παλιάς Έλλάδος, αλλά και πολλά τῆς Έπανάστασης, προπάντων τοπικά άρχεϊα. Έπί πολλά χρόνια κεντρική δημόσια υπηρεσία, πού έκαμε τὴν ίδια εργασία, ἦταν τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Έθνικῆς Βιβλιοθήκης. Άπό τά 1914 ίδρύθηκαν τά «Γενικά

Άρχεϊα του Κράτους», χάρη στις ενέργειες του Βλάχογιάννη, όπου συγκεντρώθηκαν τά έπίσημα έγγραφα του άγώνα και του έλεύθερου κράτους, αλλά και επέκταση και άρχεϊα μονῶν κ.ά. ίδρυμάτων άπό τόν καιρό τῆς τουρκοκρατίας, καθῶς και ιδιωτικά άρχεϊα έπισήμων προσώπων. Ίστορικά άρχεϊα είναι άκόμη τῆς Ίονίου Γερουσίας, του Ήρακλείου, τῶν Χανιῶν, τῆς Σπάρτης, και μελετᾶται νά ίδρυθῶν και στη Θεσσαλονίκη. Άρχεϊοφυλακεία έχουν ἡ Κέρκυρα, οί Παξοί, ἡ Λευκάδα, ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ίθάκη, ἡ Ζάκυνθος, τά Κύθηρα, ἡ Σάμος. Άρχεϊακό ύλικὸ συγκεντρώσαν τά τελευταία χρόνια και δήμοι, όπως τῆς Κοζάνης, τῆς Βέροιας, τῆς Χίου τῆς Δημητσάνας κ.ά.

Σημαντικὴ ιδιωτικὴ συλλογή σχημάτισε τόν τελευταίο καιρό και τὸ Μουσείο Μπενάκη. Δυστυχῶς πολλά άκόμα άρχεϊα είναι σκόρπια σε δικαστήρια, μητροπόλεις ἡ ναοὺς και σε διάφορα άκατάλληλα μέρη, μακριά άπό τὴν έρευνα, και άπειλοῦνται νά καταστραφῶν. Τά τελευταία χρόνια έγκαταστάθηκε και λειτουργεῖ στὴν Άθήναι «Γεννάδειον», ἡ βιβλιοθήκη του Ι. Γεννάδιου, ειδικά προσανατολισμένη πρὸς τὴ νέα έλληνική ιστορία, έξαιρετικά πλούσια σε σπάνιες πηγές και ένημερωμένη σε βοηθήματα, μοναδική στὴν ειδικότητά της αὐτῆ σ' ὄλο τόν κόσμο. Τέλος ἡ Άκαδημία Άθηνῶν ίδρυσε τὸ 1930 τὸ «Μεσαιωνικόν Άρχεϊον», ειδικὸ έπιστημονικὸ γραφεῖο της, πού άποδελτιώνει τίς πηγές τῆς τουρκοκρατίας, για νά συγκεντρώση και ταξινομήση τίς πληροφορίες, έτσι πού νά γίνῃ δυνατό νά γνωσθοῦν προσωπικότητες και πράγματα τῆς ιστορικῆς αὐτῆς περιόδου. Ή Άκαδημία θεώρησε καθήκον της νά έκδώση και χωριστῆ σειρά ιστορικῶν πηγῶν με τόν τίτλο «Μνημεῖα τῆς έλληνικῆς ιστορίας», αλλά, δυστυχῶς, ἡ έκδοση αὐτῆ δὲ φαίνεται νά έγινε μ' ὀρισμένο σχέδιο, και ὡς τώρα έβγαλε ένα μόνο τόμο με πηγές, πού είχαν άπό πρὶν συγκεντρωθῆ άπό τὸ Σπ. Λάμπρο (Βραχέα Χρονικά, έκδ. Κ. Άμαντου) και τὸ Θεοτόκη (Θεσπίσματα Βενετικῆς Γερουσίας).

Έξω άπό τὴν Έλλάδα, οί νεοελληνικές ιστορικές σπουδές γενικά συνέχισαν τὴν παρακμή πού σημειώσαμε άπό τὴν περασμένη εποχή. Στὴ Γερμανία, στὴ Γαλλία, στὴν Άγγλία, στὴν Ίταλία, στὴ Ρωσία και στὴν Άμερικὴ άκόμη άκμασε και άκμάζει ἡ βυζαντινολογία, στις τέσσερις μάλιστα πρώτες χώρες σημειώθηκε κ' ένδιαφέρον για τὴ νεοελληνική λογοτεχνία, αλλά ὄχι και για τὴ νεοελληνική ιστορία. Σ' αὐτὴν αναφέρεται ένα τμήμα μόνον του έργου τῶν Άγγλων *W. Miller*, πού έξω άπό διάφορες μικρές εργασίες έγραψε και «*The Ottoman Empire in Europe 1356-1897*» 1900, «*The Latins in the Levant*» 1908 (έλλ. μετάφρ. Σπ. Λάμπρου «*Ή Φραγκοκρατία*

ἐν Ἑλλάδι» 1909-1910), «The Ottoman Empire and his successors 1801-1927» 1913, 1927 (ἑλλ. μτφρ. Σπ. Λάμπρου «Ἡ Τουρκία καταρρέουσα» 1914), «Greece and Macedonia» 1920, «The Turkish restoration in Greece 1718-1821», 1921, «A history of the Greek people 1821-1921» 1922, «Greece and the Aegean under Frank and Venetian domination 1204-1571» 1923 κ. α. πολλά, τοῦ *R. Dawkins* καὶ τοῦ *F. M. Marshall*. Ἐπίσης ὁ *J. Hackett* ἔγραψε «A history of the orthodox Church of Cyprus 1845-1878» 1901. Ἀντίθετα, οἱ νεοελληνικὲς ἱστορικὲς σπουδὲς σημείωσαν πρόοδο στὴν Οὐγγαρία, ποῦ πάντα ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὴν παλιότερη καὶ γιὰ τὴ νεώτερη ἱστορία καὶ φιλολογία μας. Ὁ γνωστὸς Οὐγγρος βυζαντινολόγος *G. Moravcsik* ἱδρυσε τὴ σειρά «Οὐγγροελληνικαὶ μελέται», ὅπου δημοσιεύτηκαν ὡς τώρα κείμενα καὶ πραγματεῖες ποῦ διαφωτίζουν τὴ νέα ἑλληνικὴ ἱστορία. Ὁ *A. Horvath* ἐδημοσίευσε σ' αὐτὴ τὴ μελέτη τοῦ «Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα» 1937. Οἱ Οὐγγροὶ νεοελληνιστὲς ἔχουν μπροστὰ τους σημαντικὸ πεδίο δράσης, δηλ. τὰ κατάλοιπα τῶν ἀλλοτε ἀκμαίων ἑλληνικῶν, μάλιστα μακεδονικῶν κοινοτήτων τῆς Οὐγγαρίας, καὶ γενικότερα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, καὶ ἀσφαλῶς πρέπει πολλὰ νὰ περιμένουμε ἀπ' αὐτούς. Πολλὰ μᾶς προσφέραν καὶ θὰ μᾶς προσφέρουν πάντα τὰ ἰταλικά δημοσιεύματα, ποῦ θ' ἀναφέρονται στίς ἐπαφές τῆς γειτονικῆς χώρας μετ' τὴ δική μας κατὰ τοὺς τελευταίους πέντε ἢ ἕξ (Ἀκολουθεῖ)

αἰῶνες. Ἡ ἱστορία τῶν βαλκανικῶν χωρῶν εἶναι τόσο στενὰ συνυφασμένη μετ' τὴν ἑλληνική, ποῦ οἱ γείτονές μας ἱστορικοὶ ἀποτελοῦν σοβαρὸ παράγοντα γιὰ τὴν προαγωγή τῶν νεοελληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν. Ἀνάμεσά τους τὴν πρώτη θέση κατέχουν οἱ Ρουμάνοι καὶ ποσοτικά καὶ ποιοτικά. Ἡ ρουμανικὴ ἱστοριογραφία, ὅπως καὶ νὰ κινηθῆ, διαφωτίζει ἔμμεσα ἢ ἀμεσα τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, καὶ μάλιστα τὴ νεώτερη. Οἱ Ρουμάνοι ἱστορικοὶ δημοσίευσαν πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἑλληνικά κείμενα, ποῦ εἶναι πηγές γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τῶν δύο χωρῶν καὶ διαφώτισαν πολλὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, ποῦ ἀθήκουν ἐπίσης καὶ στίς δύο. Ἀλλ' οἱ Ρουμάνοι ἱστορικοὶ ἀνέκαθεν ἔδειξαν καὶ γενικότερα ἱστορικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ καταπιάστηκαν καὶ μετ' θέματα καθαρὰ νεοελληνικά. Ἀνάμεσά τους εἶναι τόσοι οἱ καλοὶ ἱστορικοὶ, ποῦ μετ' δυσκολία διαλέγω λίγα μόνον ὀνόματα, ὅπως τῶν *E. Hurmuzaki*, *Erhiceanu*, *Th. Atanasiu*, *N. Jorga*, *Bratianu*, καὶ τοῦ Ἑλληνα *A. Ρούσσου*. Ἡ ἔκδοσις τῶν πηγῶν τῆς ρουμανικῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴ Ρουμανικὴ Ἀκαδημία μετ' τὸν τίτλο «*E. Hurmuzaki, Documente privatoare la istoria României*» τ. 14, 1882-1917, προσφέρει καὶ πηγές τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Τὰ ἴδια ἰσχύουν, σὲ κάπως μικρότερο βαθμὸ, καὶ γιὰ τὴ βουλγαρικὴ ἱστοριογραφία, καὶ ἀκόμη λιγότερο, καὶ γιὰ τὴ σερβική. Ἐπίσης πολλὰ ἔχουμε νὰ ὠφεληθούμε ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἱστοριογραφία, ποῦ μόλις τώρα ἀρχισε νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ κινηταί.

ΜΙΧΑΗΛ Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΕΛΕΓΙΟ

Στὴ μνήμη τῆς ψυχῆς ἐνὸς σπιτιοῦ.

Δυὸ ἀχνόφωτα παράθυρα ἀνοιχτά,
ψηλά, στὴν ἀξημέρωτη νυχτιά...

Φθινόπωρο, σὰν τότε, εἶναι καὶ τώρα,
σὰν τότε, ποῦ σταμάτησεν ἡ ὥρα...

Θυμᾶμαι... Στὴν παλιὰ κληματαριά
σταμάτησα μετ' τὴν καρδιά βαρειά,

καὶ στὴν ἐξώπορτα ἔμεινα σκυμένος,
καὶ δειλίαζα νὰ μπῶ, σὰ νάμουν ξένος.

Ἐβλεπα ἀπάνω κάποιο φῶς ὠχρὸ
— ξενύχταγαν στὴ σάλα ἓνα νεκρὸ...

...Καὶ τώρα, ποῦ ἡ ψυχὴ σβήστηκε ἐκεῖνη,
μονάχα αὐτὸ ἀπ' τὸ σπῖτι μῶχει μείνει:

Δυὸ ἀχνόφωτα παράθυρα ἀνοιχτά,
ψηλά, στὴν ἀξημέρωτη νυχτιά...

Φθινόπωρο, σὰν τότε, εἶναι καὶ τώρα,
σὰν τότε, ποῦ σταμάτησεν ἡ ὥρα...!

ΝΥΣΗΣ ΜΕΣΣΗΝΕΖΗΣ